

AZ ISZLÁM BANKRENDSZER SZEREPE A PÉNZÜGYI STABILITÁS HELYREÁLLÍTÁSÁBAN

THE ROLE OF THE ISLAMIC BANKING SYSTEM IN THE RESTORATION OF THE FINANCIAL STABILITY

VARGA JÓZSEF PhD, egyetemi docens
Budapesti Corvinus Egyetem és Kaposvári Egyetem

Abstract

This study seeks to compare the fundamentals of the traditional monetary banking system and the Islamic banking system. The first part deals with the spread of Islamic population and religion. Then I analyze the relations of the Islam with the economy. I present the duality of the Islamic principles that regards all wealth as God's property that needs sound management from the otherwise self-supporting, working Muslim. This is followed by the introduction of the five Islamic financial principles, from which the one dealing with banking risk-sharing and –management will be presented in details. Then I analyze the relations of the saver, the bank, and the borrower. Finally, after presenting some basic transactions the compatibility of the two systems will be dealt with. I reckon worth emphasizing the elements that could prove useful for the Hungarian banking system as well. A relevant contribution could be – following the Islamic banking system – the adaptation of built in moral restrictions in the financial analyzes besides the numerical ones (Basel III).

E tanulmányban megkísérelem a két pénzügyi rendszer: a hagyományos monetáris és az iszlám bankrendszer alapjainak összehasonlítását elvégezni. A tanulmány első része az iszlám népesség és vallás elterjedtségének bemutatásával foglalkozik. Ezt követően az iszlám vallásnak a gazdagsághoz, a vagyonhoz általános viszonyulását elemzem. Bemutatom az iszlám alapelvek dualitását, mely szerint egyrészt minden gazdagság Istené és ez alapján becsületesen kell gazdálkodnunk ezzel az isteni vagyonnal, másrészt a munkaképes muzulmán embernek önfenntartónak kell lennie. Ezt követi az iszlám pénzügyek alapelveinek bemutatása, melyből során az öt alapelvből részletesebben csak egy elvet tudok kifejteni, az iszlám bankokra jellemző kockázatkezelési és- megosztási gyakorlatot. Ezután a megtakarító-bank-hitelfeltevő kapcsolatát elemzem. Végül néhány alapvető ügylet bemutatása után felvetek néhány szempontot a két rendszer egymásba ágyazhatóságáról. Fontosnak tartom azon értékek kiemelését, melyek átvétele a Magyarországon működő bankrendszer számára is hasznosnak bizonyulhat. Lényeges hozzájárulásnak vélem, hogy a számszerűsíthető mutatók (Basel III.) továbbfejlesztése mellett az iszlám bankrendszer működéséből következően a pénzügyek elemzésébe erkölcsi korlátokat is beépítsünk.

1. Alternatív finanszírozási stratégiák a válság leküzdésére

Az utóbbi kettő évtizedben, de különösen a 2008 óta húzódozó világgazdasági válság részben lerombolta a pénzügyi piacoknak a közgazdaságtan főárama szerinti szinte tökéletes működésébe vetett hitet és egyúttal felértékelte a globális megoldásokkal szemben a

helyi kezdeményezéseket. A 2008. évi gazdasági válságra adott válaszok közül figyelemreméltóak azok a kezdeményezések, melyek a hagyományos finanszírozási stratégiák mellett alternatív megoldási javaslatokat tár elénk. Ezek közül kutatási területül három alternatív stratégiát választottam: a helyi pénz, a szegények bankja és az iszlám bankrendszer működése.¹

A helyi pénz (helyesen: helyi pénz utalvány) a helyi gazdaság fellendítésének régóta ismert, általában a válságos időszakok alatt felbukkant megoldási javaslata. A helyi pénz bevezetésének legnagyobb előnyeként a helyi kereskedelem és gazdaság fellendülését, az adott régiók gazdasági teljesítményének emelkedését tekinthetjük. Ehhez kapcsolódóan meg kell még említenünk a nem elhanyagolható társadalmi és politikai szempontokat, az adott régió öntudatosságának, politikai büszkeségének, öntudatosságának erősödését jelentik.²

A közgazdasági szakirodalom a helyi pénz bevezetésének általában kettős szerepet tulajdonít. Egyrészt a helyi pénz kiegészíti a nemzeti valutával való kereskedelmet egy adott régióban. A helyi pénz szerepe tehát nem az ország hivatalos fizetőeszközének felváltása, nem a nemzeti pénz más pénzeszközzel történő helyettesítése. Másrészt a helyi valuta gazdasági és nem gazdasági szereplőket köt össze egy olyan pénzhelyettesítő eszközzel, melyet kizárólag egy bizonyos gazdasági területen, településen és környékén alkalmaznak.³

A helyi pénz elméleti kutatásának aktualitását a hazai gyakorlati kezdeményezések adják. A helyi pénz eddig Magyarországon ténylegesen megvalósult példája a Soproni Kékfrank, melyet 2010-ben bocsátottak ki. Ennek logikájára e pénzhelyettesítőhöz csatlakozik a Rábaközi Tallér. Az ország több pontján is élénk érdeklődés mutatkozik a kérdés iránt, a Kaposvári Egyetem a Kaposvári Korona kibocsátásának lehetőségét vizsgálták.⁴

Az alternatív finanszírozási lehetőségek második programja a Szegények Bankja egy Bangladesből induló kezdeményezés, mely világszerte elterjedt. Atyja Muhammad Yunus, aki egy rendhagyó kezdeményezéssel állt elő. Megmutatta, hogy egy ember szociális érzékenysége milyen folyamatokat indíthat el. Muhammad Yunus az általa megalkotott Grameen Bankkal⁵ közösen 2006-ban Nobel-békedíjat kapott a szegénység elleni küzdelemben elért eredményéért.

A Grameen Bank tevékenysége során abból indul ki, hogy a szegényeket nem a képességek hiánya, csupán azok kiaknázatlansága teszi szegényekké. Az alapgondolat szerint a szegénység okozói nem a szegények, hanem az őket körülvevő intézmények, a rendszer. Ennek megfelelően a szegénység megszüntetésének érdekében az intézményrendszert kell átalakítani. A szegények bankja filozófiája szerint a jótékonyosság és a segélyezés nem nyújt megoldást, csupán fokozza a szegények függőségét és képtelenné teszi az embereket kitörni a szegénységből.

A Grameen bank működése eltérő a hagyományos bankokétól, bizonyos értelemben fordítottja, ugyanis eltörölte a fedezeten alapuló hitelezést és egy bizalmon, felelősségen, kreativitáson és részvételen alapuló rendszert hozott létre. A bank az emberben lévő potenciálra helyezi a hangsúlyt, arra hogy minden egyes emberi lény végtelen lehetőséggel van felruházva. Ezzel szemben a hagyományos bankok a kölcsönt felvenni kívánó eddigi eredményeit, azaz a múltját veszik figyelembe.⁶

Térjünk rá az alternatív finanszírozási lehetőség harmadik, jelen publikáció témájára, az iszlám bankrendszer működésének elemzésére. Az iszlám a XX. század egyik legdinamikusabban növekvő világvallása. Az elmúlt 40 évben az általunk ismert és a közgazdaságtan főáramaként egyedülként elfogadott bankrendszer mellett megjelent, sőt rohamos gyorsasággal teret hódított egy, a hagyományos fejlett monetarizáltságú országok bank-

rendszerétől alapvető elveiben eltérő bankrendszer. Ez a más struktúrájú bankszektor az iszlám vallás elvei szerint szerveződött bankrendszer. Az iszlám bankrendszerre az hívta fel a figyelmet, hogy az elmúlt évek válságában stabilabbnak tűnt, mint a hagyományos bankrendszer.

Az iszlám bankrendszer működésének megértéséhez elengedhetetlen az iszlám vallás dogmáinak legalább felületes megismerése. Természetesen itt nincs mód – és képességeimet is meghaladná - az iszlám vallás lényegét akár csak töredékes áttekintése.⁷ E publikációban csupán a pénzügyi területre közvetlenül ható részterületek fejthetők ki.

2. Az iszlám vallás és bankrendszer elterjedtsége

A kereszténységhez hasonlóan monoteista, hisz a halál utáni életben és elszámoltathatóságban. Ugyanakkor a mindennapi életnek az egészét lefedi, erősen dogmatikus, és a kereszténységénél a mindennapi életre sokkal nagyobb hatással bíró és szigorúbb szabályok betartására kötelez, a mindennapi életet teljesen és kötelezően szabályozza.

Az arab nyelvben az iszlám: اسلام szó jelentése „önalávetés” vagy „megadás” Allahnak, illetve „megbékélés” Allah akaratával. Az iszlám vallás gyakorlói ugyancsak arabul a muszlim-ok: مسلمون – مسلم akik alávetik magukat Allahnak, akik megbékélnek Allah akaratával. (A mohamedán megjelölést a muszlimok elutasítják, mivel azt sugallja, hogy a vallás központi szereplője a Mohamed próféta lenne, nem pedig maga az Isten.) [3]

Az iszlám a legfiatalabb világvallás. 610-ben a Mekkához közeli Hira hegy egyik barlangjában elmélkedve kapott kinyilatkoztatásokat Gzsibril (Gábiel) arkangyaltól. A Korán később leírásra kerülő szövegét Mohamednek adta Isten, részenként, 23 éven át. A törvényt Mózesnek, az evangéliumot Jézusnak, a zsoltárokat Dávidnak, más könyveket más prófétáknak nyilatkoztatott ki. Számuk 104. A legnagyobb köztük a Korán, mely a többi érvénytelenné tette, a Korán soha érvényét el nem veszti. A Korán isten ígéje, mint ilyen nem teremtett, hanem öröktől fogva létezik. 622: Mohamed híveivel átköltözött Jaszrib-ba: يثرب a későbbi Medinába: المدينة. A Korán Gábiel arkangyal kinyilatkoztatásából származó tanok összessége, míg a Szunna: السنة a Mohamed cselekedeteire és tanításaira vonatkozó hagyományok, a hadiszok احاديث gyűjteménye. [3]

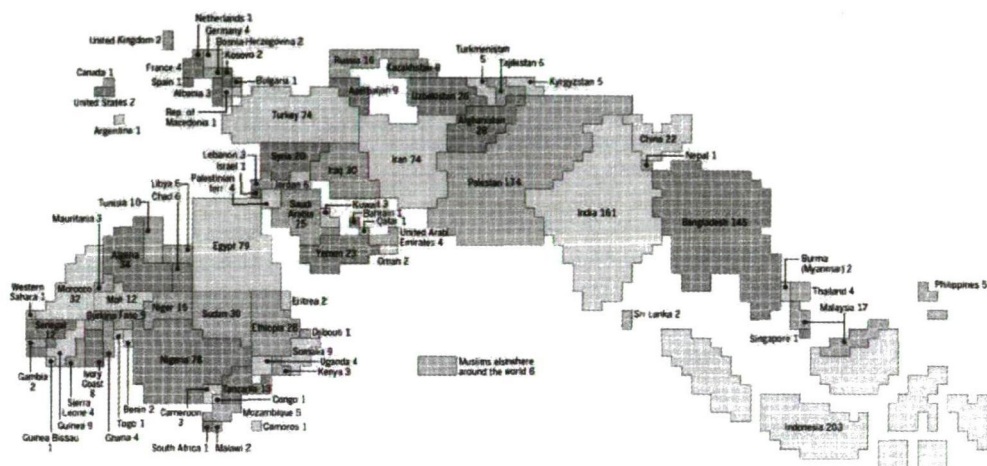
Az iszlám aranykora a 8. századtól a 13. századig tart, ekkor is a világ vezető gazdasági, katonai, kulturális hatalma volt. Az iszlám kultúra nélkül az antik kulturális örökség egy jelentős része elveszett volna Európa számára. Az arab természettudományok, orvostudomány és filozófia igen magas színvonalú volt. Olyan pénzügyi fogalmak megalkotása fűződik ehhez az időszakhoz, mint a hitellevél, a csekk, az üzleti szerződések, a profit, a veszteség vagy a tőke. Ekkor a vallás és az állam még sem az iszlám, sem a keresztény világban nem különült el határozottan. Az iszlám ebben az időszakban állam és vallás is egy szerre.

Témánk szempontjából lényeges elem, hogy „az iszlám nemcsak vallást, hanem egy életformát is jelent. (...) A muzulmán hit nem válik szét világi és vallási szférára, és főként nem korlátozódik a hitbéli dolgokra, hanem az élet minden területére egyaránt érvényes és kötelező magatartási szabályrendszert foglal magába.”⁸ Igen mélyre nyúló elemzést kellene végeznünk, mely az iszlám hanyatlását megmagyarázza. Ebben jelentős szerepe játszik a keresztény világban végbemenő reformáció, reneszánsz és felvilágosodás. Ezzel szemben az iszlám lényegében ma is ugyanaz a vallás, mint volt ezer évvel ezelőtt, ugyanakkor az Oszmán Birodalom felbomlása után már nem volt olyan politikai erő, melyet meglovagolva az arab világ a 20. századig újra világpolitikai tényezővé válhatott volna.⁹ Az iszlám bankrendszer rohamos növekedésének oka egyrészt a vallás dogmáinak

való megfelelésre törekvés, másrészt a kb. 1,6 milliárd főre tehető iszlám hívők tábora. Az 1. ábra az iszlám vallás térbeli elhelyezkedését mutatja be.

World Distribution of Muslim Population

This 'weighted' map of the world shows each country's relative size based on its Muslim population. Figures are rounded to the nearest million.

1. ábra. Muszlimok eloszlása a világban

(Forrás: Pew Research Center: Mapping the Global Muslim Population October, 2009)

Figure 1. World Distribution of Muslims Population

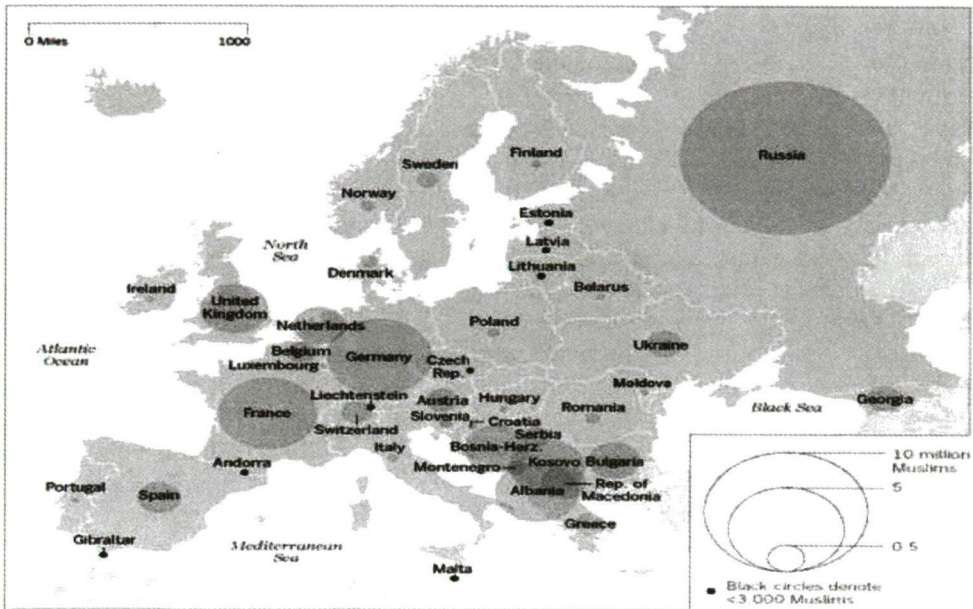
A PEW Research Center által készített grafikonból jól látszik, hogy milyen sok azoknak az országoknak a száma, ahol a muszlim népesség meghaladja az egy millió főt, és ezek földrajzilag viszonylag jól körülhatárolható tömböt alkotnak. A Föld közel 6,8 milliárdos népességéből 2009-ben kb. 1,6 milliárd muszlim, ez 23%, vagyis mára az iszlám vált a Föld legelterjedtebb vallásává. A muszlim népesség közel 60%-a Ázsiában él, a legnagyobb mértékben muszlim összetételű országok azonban Észak-Afrikában találhatóak.

Ha a muszlim lakosság európai elhelyezkedését tanulmányozzuk, a muszlim lakosságot elsősorban Oroszországban, a Balkánon, Németországban, Nagy-Britanniában és Franciaországban találjuk. Az iszlám bankok európai központjai ez utóbbi három országban találhatóak.

A modern szervezett iszlám bankrendszer az 1970-es évektől létezik. Nagy lökést adott elterjedésének, hogy 1975-ben megalakították az Iszlám Fejlesztési Bankot. 2011-ben közel 75 országban kb. 400 iszlám jog alapján működő pénzügyintézet működött. [2] Az iszlám bankok egyes országokban kizárólagosan (Irán, Pakisztán, Szudán), már országokban a hagyományos bankrendszer mellett működnek. Léteznek olyan országok is Nyugat-Európában, ahol a hagyományos bankok iszlám részlegeiként, iszlám fiókként működnek csupán.¹⁰

Fontos különbségtétel, hogy az arab bankok köre nem azonos az iszlám bankok körével, hiszen nem a saria alapján működnek. Az igazi iszlám (saria rendszerű) bankok az 1970-es évek második felében kezdtek teret hódítani. Ugyanakkor a különböző iszlám banki irányzatok között is eltéréseket találunk. Például Malajziában, ami a világ legnagyobb iszlám kötvény piaca, a bankrendszer a szunnita iszlám shafi iskolája alapján működik, ami nagyon rugalmasnak számít és az adósságok átruházását is engedélyezi. Szaúd-Arábiában például azonban ezt mereven tiltják, mivel ott az iszlám szigorú wahhabita irányzatát követik (a szunniták aránya kb. 30%). Az Öböl-menti országok nagyjából a középutat próbálják követni.

Distribution of Muslim Population in Europe

2. ábra. Muszlim lakosság eloszlása Európában

(Forrás: Pew Research Center: Mapping the Global Muslim Population October, 2009)

Figure 2. Distribution of Muslim Population in Europe

Amikor az iszlám bankokról és főleg az alkalmazott ügyleteikről beszélünk, nem szabad elfelejtenünk, hogy ahogy az iszlám vallásnak is vannak különböző ágazatai, úgy az egyes államokban működő pénzüzetek is eltérő elvek szerint működhetnek. Mivel a Korán és a saria olyan korban született, amikor a mai bankrendszernek még nyoma sem volt, így meglehetősen nehéz az értelmezésük az modern ügyletek kapcsán. Éppen ezért több eltérő irányzat is létrejött. Ezek leginkább a kamat megengedhetőségében érhetők tetten. Míg van ahol csak az uzorát tekintik tiltottnak, máshol magát a kamatot is nemkívánatosnak tartják. De az is előfordul, hogy megelégszenek, és saria kompatibilisnek tartják a kamat helyett más néven nevezett költség megfizetését.¹¹

Fontos hazai állomás, hogy 2010-ben Budapesten megnyílt az Emirátusok Üzleti Tanácsa (Emirates Business Council – EBC), ahol az iszlám bankrendszer tanulmányozásához is segítség kérhető.

3. Az iszlám gazdagsághoz fűződő viszonya

Az iszlám gazdagsághoz, vagyonhoz fűződő viszonya – legalább – kettős természetű. Egyrészt a vallási szövegek hangsúlyozzák Isten mindenhatóságát – gazdasági téren is. Így például az iszlám szerint „a világon minden Istené, aki kiosztja tulajdonát szolgálai között, és rájuk bízta azt, vagyis minden vagyon Allahé”. Ebből kifolyólag akik kamatot szednek, azok „háborúban állnak Istennel és Mohameddel”.¹²

Míg egyrésztől minden Allahé, addig a másrésztől az iszlám az ember gazdasági önállóságát hangsúlyozza. „Az ember életének fenntartására munkával keresi meg a szükséges anyagi alapot, és nem csak kötelesség, hanem egy nagyszerű erény is ugyanakkor. Egy

munkaképes személy bünt követ el, ha valaki mástól függ anyagilag, ez egy szociális megbélyegzés és hálátlanság az emberiség iránt.”¹³

Az iszlám vallású személynek tehát gazdaságilag önfenntartónak kell lennie. A tisztességes munkával megkeresett vagyont védik a törvények, mindenkinek meg kell kapnia azt, ami munkája alapján neki jár. Aki ugyanakkor nem képes az önfenntartásra, az aktívaktól zakát-ot, a szegények számára fizetendő adót várhat el (a zaka eredetileg alamizsnát jelent).

Az iszlám jogelvek alapján a pénz egyszerűen egy eszköz, amivel a dolgok értékét mérjük, de önmagában állva nincs értéke. Az iszlám bankrendszerben ezért a pénz előállítása pénzből – ilyen például a kamatjövárás – tiltottnak minősül.¹⁴ Emiatt az iszlám bankok nem foglalkozhatnak a hagyományos hitelezési ügylettípusokkal. A vallási előírások ez alapján – tehát a pénz pénzből előállításának tilalma alapján – tiltják a kamatszedést, amelyet a kamatösszeg nagyságától függetlenül –, az iszlám vallási törvénykezése uzsorának minősít. A saria szerint csak a „halal” vagyis tisztességes üzlet elfogadható.

„Az iszlám nem arról szól, hogy pénzt takarítsunk meg, hanem, hogy helyesen cselekedjünk. Senki nem mondja azt, hogy az iszlám vallást könnyű követni, de hiszünk benne, hogy muzulmánként lenni jutalmakkal jár. A halal ételek drágábbak a normál ételeknél, de senki sem töpreng azon, hogy megvegye-e őket vagy sem. Miért töprengenénk hát az iszlám bankok esetében” – fogalmazott Arshad Majid, aki az Egyesült Államokban foglalkozott az iszlám szerint jelzáloghitelekkel. [2]

Az iszlám bankok pénzkezelésben betöltött szerepük és közvetlenebb bank-ügyfél kapcsolatuk miatt ügyfeleik szemében közelebb állnak a partneri szerephez, mint a konvencionális bankok. A válság alatt megtartott stabilitásuk pedig csak tovább növelheti ügyfeleik bizalmát. További fontos szempont, hogy egy arab ember számára egy konvencionális bank vallási okokból nem jelenthet valós alternatívát (eltekintve az egyre terjedő saria kompatibilis ajánlataiktól), míg a más vallású emberek számára az iszlám bank egy új lehetőséget jelent. Ezen bankok megítélését tovább javítja az alapelvek között lefektetett vallásos adófizetési kötelezettségük.

4. Az iszlám bankrendszer működése

4.1. Az iszlám bankrendszer alapelvei

Az iszlám bankrendszer tömören jellemzi az az öt alapelv, amelyekkel meghatározzák, mik az alapvető különbségek a saria-ra épülő és az általunk hagyományosnak tartott bankrendszer között az elvi alapokra vetítve. Ezek az elvek az alábbiak szerint szabályozzák az iszlám bankrendszer működését.¹⁵

1. tilos a kamatfizetést (riba),
2. az üzlet nem irányulhat az iszlám értékrendjével szembenálló termék vagy szolgáltatás előállítására,
3. tilos az amúgy elkerülhető kockázatok vállalása, kerülni kell a spekulatív ügyleteket,
4. az üzlet tagjainak kölcsönösen vállalniuk kell, hogy biztosítják egymást a károk és veszteségek ellen.
5. az ügyletben meg kell jelennie a jótékonyági adakozásnak, azaz a vallásos adónak (zakát).

Balázs Judit újabb munkájában¹⁶ az öt alapelvhez hozzáfűz egy hatodik elvet is, mely szerint az iszlám nem tiltja a nyereség egy részének átengedését, mert ez nem ellentétes a Koránnal.

A kamatfizetés tilalma nem új jelenség, az iszlám mellett a keresztény egyház is tiltotta bizonyos időszakokban. Egy olyan vallás, mely az ember életének folyását komoly erkölcsi szabályok által vájt mederbe kívánja kényszeríteni szükségszerűen kénytelen olyan feltételeket felállítani, amelyekkel elkerülhető a túlzott mértékű eladósodás, az emberi élet ilyen módon való tönkremenetele. Emiatt elsősorban az uzsora, majd a vallás dogmatizálódásával járó merevségből adódóan maga a kamat szedése is tiltott lett. Az ügyletekből haszon a közös kockázatvállalást követő nyereségből, vagy bankoknál például az elismert működési költségekből keletkezhet.

A kamatszedés tilalma – mind a keresztény, mind az iszlám vallás tekintetében – azzal is összefügg, hogy az eredeti tőkefelhalmozás időszakáig a hitelfelvelek zöme nem gazdasági, fejlesztési célú hitelfelvétel volt, hanem fogyasztási (túlélési, egzisztenciális) jellegű. A hitelre tehát a rászoruló rétegek életben maradásához és nem az üzleti tevékenység finanszírozásához volt szükség, ezért etikátlannak tűnt a hitel összegét a kamattal növelt összeggel növelve visszakérni.

Mivel az iszlám az élet minden területén szabályokat állít, így nem meglepő, hogy ezek kihatnak a bankok befektetési lehetőségeire is. Az iszlám értékrendjével szembenálló termék vagy tevékenység az alkohol, a szerencsejáték és a pornográfia épp úgy tiltott, mint a disznóhús fogyasztása. Márpedig ha ezek a hétköznapi ember számára tilosak, akkor könnyen belátható, hogy egy gazdasági szervezet (legyen akár egy bank, akár egy termelő cég) számára ezek szervezése, finanszírozása éppúgy tiltott. Vagyis a bankok nem vehetnek részt e tiltott tevékenységek végzésében, és nem is működhetnek közre ezekkel foglalkozó vállalkozások finanszírozásában.

A kockázatvállalás korlátozása során szerencsejáték önmagában tiltott, ezenkívül tilosak a határidős és a spekulatív, illetve a nagy kockázattal járó üzletek. Az ügyleteket a bankoknak külön-külön kell elbírálniuk, nincsenek sztenderdizált ügylettípusok. A kölcsönösen vállalt eredménymegosztás szintén markáns lényege az iszlám bankrendszernek. az iszlám elveinek csak az az eredménymegosztás felel meg, mely szerint a bank nyereséget csak a hitelfelvevő vállalkozás által megtermelt nyereségből realizálhat. A résztvevők a nyereség és veszteséget is ugyanolyan arányban viselik. Erről az elvről részletesebben is szó lesz a későbbiekben.

A vallások lényegéhez hozzátartozik a jótékonykodás gyakorlása. A kereszténységhez hasonlóan az adakozás az iszlámban is elterjedt fogalom, sőt, itt kötelező jelleget öltött. A tehetősebb embereknek kell és sokszor érdemes is adakozniuk. A Korán ennek módjairól is felvilágosít. „Ha nyilvánosan adakoztok, az egy nemes dolog. De ha titokban adjátok oda a rászorulóknak, az a legjobb nektek. Mert akkor jóvátesztek valamennyit a rossz cselekedeteitekből.” (Korán, 2. szúra, 271.) A ramadám alatti böjt például megszeghető, ha valaki megvendégeli a szegényeket. A bankok, mint nagy jövedelemmel rendelkező szervezetek természetesen nem képezhetnek kivételt, így ha nem is egy-egy konkrét ügyletkez köthető, de mindenképp eleget kell tenniük adakozási kötelezettségüknek.

4.2. A megtakarító és a bank és a hitelfelvevő viszonya

A pénzügyet, a megtakarító és a hitelfelvevő viszonyát három aspektusból vizsgálom a hagyományos, illetve az iszlám bankrendszer összehasonlítása során. Az első szempont a kapcsolat típusa, a második aspektus három szereplő által vállalt kockázat, a harmadik szempont a hozam maximalizáláshoz fűződő viszony.

A konvencionális bankrendszerben a megtakarító és a hiteles között nincs közvetlen kapcsolat. Az, akinek megtakarítása van, a banknak adja a pénzét és a banktól várja azt vissza. Nem érdekli, hogy a pénzt mibe fektetik, csak a hozam és a kockázat a fontos. A megtakarító

partnere a bank, akitől elvárja a garanciát pénzének visszafizetéséhez. A kialakult kamatot is mindenáron meg kell fizetni a betét után. Cserébe a bank szabadon rendelkezhet a pénzzel, nem köteles semmiféle elszámolásra a pénz tulajdonosával szemben. A bank a pénz forrása, aki kölcsönt ad, cserébe viszont ragaszkodik a vállalkozó által ígért kamathoz. Az üzlet sikere vagy vesztesége számára irreleváns, így a vártnál nagyobb megtérülés esetén több haszon maradhat a vállalkozónál, sikertelenség esetén viszont a veszteség csak őt terheli.

Az iszlám bankrendszerben a megtakarító számára a pénzének felhasználása számára nem közömbös. Egyrészt biztosnak kell lennie, hogy nem szolgál tiltott tevékenységet, másrészt nyeresége vagy vesztesége a pénz felhasználójának sikerétől függ. Éppen ezért ebben a konstrukcióban mindhárom fél kapcsolatban van egymással, a pénzügy nem képez egy átláthatatlan „falat” a megtakarító és a hitelfelvevő között: a megtakarító és a hitelfelvevő banki közvetítéssel talál egymásra.

Míg a konvencionális bankrendszerben a kockázat olyan része az üzletnek, amelynek a lehetőségekhez képesti minimalizálása a bankrendszer (és a betétbiztosítási rendszer) egyik fő feladata. Ugyanakkor magas profit eléréséhez nagy kockázatvállalásra van szükség. Ha a hozam és a kockázat szinkronban van, nincs felső határ.

A konvencionális bank a hitel felvevőjével szemben is csökkenteni kívánja a kockázatot, mindezt úgy, hogy az elbírálási folyamat is minél kevesebb költséggel járjon. Megfelelő fedezet esetén a hitelfelvevő viszonylagos szabadságot kap a pénz felhasználásában, cserébe mindig pontosan köteles törleszteni az előre kialakított részleteket. Ha egy befektetés a vártnál kevésbé sikeres, az ügyfél a bankhoz fordulva kérheti a törlesztés módosítását. Ráadásul az ilyenkor büntetőkamatot is fizetendő.

Az iszlám bankrendszerben ellenben a kockázat természetes része az üzleti életnek, mely egyaránt vonatkozik az ügyletben résztvevő felekre. A veszteségen a résztvevők osztoznak. A nagy kockázatú ügyletek itt kerülendők, mert magas a spekulációs tartalmuk, melyet az alapelvek tiltanak. Az iszlám bankrendszerben az ügyleteket kötelező egyenként elbírálni, nehogy sértsék a saria törvényeit, illetve a veszteség közös vállalása miatt az ügylet elején a legolcsóbb nemet mondani, mint később egy bedőlt vállalkozásból kiszállni. Emiatt kisebb az esély, hogy olyan kapjon hitelt, aki igazán rossz adós legyen. Ugyanakkor, ha mégis a vártnál kisebb megtérülés, büntetőkamat vallási okokból nem követelhető. Ilyenkor a bank ugyan elszámolhat némi pluszköltséget, de a legfőbb érdeke, hogy adósa újra fizetőképessé váljon, és ha ezt a törlesztő részlet ideiglenes csökkentésével lehet elérni, akkor a banknak engednie kell. Valójában az iszlám bankok is nagyrészt a kispénzűek, sőt, a szegények bankja.

Az iszlám bank viselkedése ezen a ponton nagymértékben hasonlít a szegények bankjának (Grameen Bank, azaz Bank for the Poor, tehát bank a szegények számára) elvére. A szegények bankjának lehetőség van a hitel törlesztésének átütemezésére, anélkül hogy a kölcsönvevőnek szankcióktól kellene tartania a bank részéről – szemben a hagyományos bankokkal, ahol nemfizetés esetén szankciók kivetése várható. Ilyen esetekben a szegények bankja segít az ügyfeleinek, hogy sikerüljön az elvesztett pénzt minél előbb visszaszerezni.

A hagyományos monetáris bankrendszerben profit maximalizálása az elvárt cél. A bank (legalábbis részben) a hitelfelvevőktől beszedett és a betéteseknek kifizetett kamatkülönbözetből tartja fent magát. Az iszlám bankban a profit termelése szintén központi feladat, azonban partneri viszony figyelhető meg a megtakarító, a bank és az adós között, az igazi (értékrendbeli) profit, ha az üzlet során mindhárom fél eléri célját. Ebben a kockázat-közösség miatt valamennyien érdekeltek is. Tekintettel arra, hogy a spekulatív, a határidős és a nagy kockázatú ügyletek tiltottak, így a termelő szféra finanszírozása kerül előtérbe, mely kisebb kockázat mellett kisebb profitot jelent.

4.3. Néhány alapvető iszlám ügylet

Profit- és veszteségrészesedés (PLS) módok

Ezek a módszerek teljesen megfelelnek a saria előírásainak, kamatszedés és biztosíték-kérés helyett a kockázatközösséget és a partneri viszonyt helyezik előtérbe.¹⁷

Mudaraba

Ebben az ügyletben az iszlám bank biztosítja a szükséges tőke teljes finanszírozását a projekt során, míg a vállalkozó a munkáját és a szakértelmét adja. Az eredmény nyereség a bank és a vállalkozó között oszlik meg egy előre meghatározott fix arányban. A pénzügyi veszteséget kizárólag a bank viseli. A vállalkozó felelőssége korlátozott, ő csak az idejét és energiáját teszi kockára. Ha azonban a vállalkozó gondatlansága, vagy hűtlen kezelése okozza a veszteséget, és ezt bizonyítani is lehet, akkor a teljes felelősség az övé. Ezt a konstrukciót általában rövid távú beruházási projekteknél alkalmazzák.

Ez a tevékenység érinti a bankoknak mind a követeléseit, mind a kötelezettségeit. A kötelezettségek oldalán az úgynevezett korlátlan Mudaraba áll a bank és a betétesek között. A betétesek hozzájárulnak, hogy a betéteiket a bank saját belátása szerint használhasssa nyílt végű beruházások finanszírozására, cserébe elvárják, hogy a teljes üzleti nyereséget ennek fejében megossza velük. Az eszköz oldalon az úgynevezett korlátozott Mudaraba áll a bank és a vállalkozó között, mely során a bank vállalja, hogy finanszírozza a konkrét projektet, cserébe megkapja a nyereség egy bizonyos százalékát. Az ügylet saria kompatibilis létrejöttéhez három feltételnek kell teljesülnie:

- A bank nem kérhet fedezetet, a teljes pénzügyi kockázat őt terheli. Ugyanakkor kérhet biztosítékot az erkölcsi kockázat csökkentésére, pl. a vállalkozó eltűnésének megakadályozására.
- a profitrátát szigorúan százalékban és nem egy összegben kell meghatározni (a haszon osztozni kell).
- A finanszírozó nem szólhat bele a vállalkozó tevékenységébe, a vállalkozót teljes szabadság illeti meg az üzlet vezetésében.

A Muzar'ah a mudaraba ügylettípusa a mezőgazdaságban, a termés megoszlik a bank és a vállalkozó között.

Musharaka

Ennél a típusnál az ügylet finanszírozása során nem a bank az egyedüli hitelnyújtó, hanem a vállalkozás biztosítja a befektetéshez szükséges tőke egy részét. Ugyanakkor a bank és a hitelfeltevő együttesen – a nyújtott tőkék arányában – vesz részt a menedzsmentben. Itt tehát mind a finanszírozás, mind az irányítás a bank és a vállalkozás közös tevékenysége. A mudaraba-val szemben itt nemcsak a profitot osztják meg, hanem nyereség és veszteség megosztása szigorúan a hozzájárulások arányában történik, tehát a veszteséget itt nemcsak a bank viseli. Ez a módszer általában a hosszú távú beruházások finanszírozására szolgál.

A Musaqat a Musharaka megfelelője a mezőgazdaságban. A betakarított termés a partnerek saját hozzájárulása alapján oszlik meg.

Nem profit-és veszteségrészesedés (Non-PLS) módok

Ezek az ügyletfajták jelentik a megoldást olyan esetekben, amikor a PLS módszerrel nem lehet célhoz érni, például kis méretű hitelfeltevők, illetve a fogyasztási hitelek esetében.

ard al-Hasanah (jótekonysági hitelek)

Ezek vissza nem térítendő hitelek „azoknak, akiknek szükségük van rá”, melyre a Korán buzdítja híveit. A bank számára megengedett, hogy szolgáltatási díjat számoljon fel a hitelesnek, ezzel fedezve a hitelnyújtás adminisztratív költségeit, feltéve, hogy ez az összeg független a hitel nagyságától és/vagy futamidejétől.

Bai 'Mua'jjal (értékesítés halasztott fizetéssel)

Az eladó eladhatja a terméket halasztott egyösszegű- vagy részletfizetéssel. Az árról az eladás időpontjában kell megegyezni, és nem tartalmazhat semmilyen plusz díjat a halasztott fizetés miatt.

Bai 'Salam or Bai' Salaf (vásárlás halasztott szállítással)

A vevő előre kifizeti a teljes kialakított vételárat, az eladó pedig elkötelezi magát a termék egy későbbi, de meghatározott időpontban történő szállítására. Ez az ügylet elsősorban azokra a termékekre vonatkozik, melyek mennyisége és minősége a fizetéskor már egyértelműen meghatározott, jellemzően mezőgazdasági- és gyártott termékekre.

Ijara (operatív lízing), Ijara wa iqtina' (pénzügyi lízing)

A pénzügyi lízing hagyományos bankrendszerben egy hitelkonstrukció. A pénzügyi lízingnél megengedett a kamathoz hasonló konstrukció, „mert a fizetés alapját nem a pénz kölcsönzése, hanem reáleszközök átadása jelenti.”¹⁸

Murabaha (költség plusz)

Az eladó tájékoztatja a vevőt a termék beszerzésének vagy gyártásának a költségéről. Ezután megegyeznek a profitrés összegében. A profitrés nem kamat, mert egyrészt nem függ a szerződés időtartamától, másrészt mert a szerződés nem pénzkölcsönzésről, hanem eszközök adás-vételéről szól. A teljes összeg kifizetése általában részletekben történik.

Jo'alah (szolgáltatási díj)

Az egyik fél vállalja, hogy a másik részére megfizet a szolgáltatás díjaként egy meghatározott összeget, melyet a szerződésben rögzítenek. Ez a mód olyan ügyletekre jellemző, mint a konzultáció vagy vagyonkezelés.

E finanszírozási típusoknak – Quard-al Hasanah kivételével – közös jellemzőjük, hogy a PLS-ekkel ellentétben a bérbeadás és a lízing esetében is előre meghatározott a hozam, és az ügylet biztosítékot is tartalmaz. Valójában ezekben az esetekben a bank hozzáad a vételárhoz vagy a járulékos költségekhez egy bizonyos százalékot, mely tartalmában a haszonkulcsnak felel meg és a vásárolt eszközök biztosítékként szolgálnak. Ezen felül a bank kérheti a kliensétől további fedezet nyújtását is. Ezek az ügyletek sokkal inkább kockázatkerülőnek tekinthetők és nem sokban különböznek a konvencionális bankok által használt konstrukciótól. A különbség csupán a terminológiában és néhány jogi formában rejlik. Ezek az ügyletek úgy felelnek meg az iszlám alapelveinek, hogy a megtérülési ráták az egyes tranzakciókhoz sokkal inkább az egyes tranzakciókhoz kötődnek, semmint az időtartamhoz.

5. Befejezés helyett: a két bankrendszer együttműködésének néhány aspektusa

Az alábbiakban néhány szempontot szeretnék felvázolni, melyek az iszlám és hagyományos bankrendszer együttműködése során adódik:

A bankrendszer prociklikus- anticiklikus jelleg alapján a hagyományos bankrendszer az adós minősítésének szigorításával a válságot mélyíti.

A második terület a megtakarító-hitelfelvevő kapcsolat. A társadalmi felelősségvállalás kapcsán hazánkban a MagNet Bank példáját kell kiemelnünk. A MagNet Magyar Közösségi Bank kapta meg a CSR Piac 2011 fődíját a „Valóban Felelős Vállalat” kategóriában. Az iszlám bankrendszer megszívlelendő tanulságokkal szolgálhat arra, hogy a betételhelyező – legalábbis részben – felelősséget vállalhat a befektetésért.

Szintén végiggondolandó feladat a hagyományos bankrendszer keretei között a társadalom profitmaximalizálása (profitéhsége), a túlzott fogyasztás fenntartható jellege messze túlmutat e tanulmány keretein. Az iszlám bankrendszerben számtalan példát találhatunk a fogyasztói társadalom önkorlátozására.

Ugyanígy felvethető ez az önkorlátozás a pénzügyi piacokon is. Azzal, hogy az iszlám bank számára a nagy kockázattal rendelkező spekulatív ügyletek, pénzügyi derivatívák (származtatott ügyletek) tiltottak, önkéntes kockázatkezelésre kerül sor.

Nem kíván külön magyarázatot a vallási parancsok: drog, alkohol, szex, fegyver finanszírozásának tilalma.

A kutatás jövőbeli feladatai, melyekkel e program keretében foglalkozni szeretnék, három részre osztható:

- az iszlám bankrendszer törvényi elemzése
- konkrét iszlám banki esettanulmányok
- iszlám bank hazai lehetősége, hazai bankok lehetőségei iszlám országokban.

Végző soron bankrendszerünknek el kell döntetnie, hogy a kockázatkezelést további részletezéssel, újabb mutatószámokkal operáló Basel III. elegendő-e számára vagy elindul az erkölcs (és a vallás) által sugallt úton, beépítve a szigorú racionális – de túlzott részletezettségében sokszor célt tévesztő – szabályozásba más típusú elemeket.

Jegyzetek

1. A válságra adott alternatív finanszírozási lehetőségek kidolgozása a Kaposvári Egyetem Pénzügy-Számvitel Tanszék munkatársainak együttműködése. A kutatást a Kaposvári Egyetem TAMOP 4.2.2/B-10/1-es pályázat GTK1 programja támogatja.
2. Madaras–Palkó–Varga (2011).
3. Tóth (2011).
4. Balogh–Dolgos (2011).
5. Grameen jelentése vidéki, falusi bengáli nyelven.
6. Egy másik különbséggént említhetjük, hogy a hagyományos bankokat gazdagok birtokolják, többnyire férfiak, míg ezzel szemben a Grameen Bankot a szegények és nők.
7. A hazai közgazdasági szakirodalomban Balázs Judit írásai és előadásai az iszlám vallás sajátosságait lényegre törően mutatják be.
8. Balázs (2011).
9. A témakör idevágó részéről bővebben ld. Balázs (2008), (2008a) és Rostoványi (1983) műveit.
10. Ligeti (2007).
11. Rostoványi (1983).

12. Balázs (2008).
13. Balázs (2008).
14. Érdekes összehasonlítás adódik Máté evangéliumában Jézusnak a talentumokról szóló példabeszédével. „El kellett volna tehát helyezned az én pénzemet a pénzváltóknál; és én, megjövén, nyereséggel kaptam volna meg a magamét.” (Máté Evangéliuma 25. fejezet, 27. vers) Noha ez a példabeszéd nem az anyagi haszonszerzésről szól, elgondolkodtat, hogy Jézus a pénzváltókról és azok nyereségéről beszél, olyan tevékenységre és emberekre hivatkozik, amely és akik a Korán szerint elfogadhatatlan munkát végeznek, pénzből pénzt csinálnak.
15. Balázs (2008), Bajkó–Nagy–Palkó–Varga–Vigyikán (2011).
16. Balázs (2011).
17. Lásd Ligeti (2007).
18. Ligeti (2007).

Felhasznált irodalom

- Bajkó Attila–Nagy Dániel–Palkó Sándor László–Varga József–Vigyikán Gergely (2011): Az iszlám bankrendszer áttekintő bemutatása. Adóz(z)unk a jövőnek? Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron.
- Balázs Judit (2011): Az iszlám bankrendszer: Tanulságok a neoliberais pénzügypolitika figyelmébe. Valóság 2011/1.
- Balázs Judit (2009): Gazdasági biztonság az iszlám társadalmakban. Szakmai Szemle. A Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsának Kiadványa 2009/1.
- Balázs Judit (2008): Gazdaság – vállalkozás – versenyképesség az iszlám társadalmakban. Budapest–Sopron–Kairo.
- Balázs Judit (2008a): Az Oszmán Birodalomtól a Modern Törökországig. Budapest-Kairó, Lövér Print.
- Balogh László–Dolgos Anett (2011): Az önkormányzat szerepe a helyi pénzügyekben. Kaposvár V. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl. Kaposvár.
- Botos Katalin–Botos József (2008): A világvallások gazdasági tanítása, a globális piacgazdaság és a karitás. IAS IV.
- Gál Veronika–Kürthy Gábor (2011): A szegények bankja modell lehetőségei Magyarországon. Kaposvár V. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl. Kaposvár.
- Ligeti Sándor (2007): Az iszlám bankrendszer. In: Lentner Csaba (szerk.): Pénzügypolitikai stratégiák a XXI. század elején, Budapest, Akadémiai Kiadó, pp. 487–501.
- Madaras Attila–Palkó Sándor–Varga József (2011): Több mint kereskedő... (Helyi pénz – kereskedelem – marketing). Változó környezet-innovatív stratégiák. Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron.
- Nagy Iván Zsolt (2010): Hit és hitel. Figyelő 2010/45. szám pp. 60–61.
- Pew Research Center (2009): Mapping the global muslim population.
- Rostoványi Zsolt (1983): Mit kell tudni az iszlámról. Kossuth kiadó.
- Rostoványi Zsolt (2011): A németországi iszlám közösségek. Grotius E-könyvtár.
- Rostoványi Zsolt (2011): Európai (euro-)iszlám vagy iszlám Európában. Grotius E-könyvtár.
- Tóth Balázs István (2011): A helyi valuta szerepe a lokális gazdaságfejlesztésben. Pénzügyi szemle 2011/1.

Internetes hivatkozások

- [1] Elfoglalnák Európát az iszlám bankok. [origo] 2009. 04. 28., 12:27
- [2] Ein alternatives Bankensystem ist weltweit im Vormarsch. <http://theintelligence.de/index.php/wirtschaft/finanzen/2233-ein-alternatives-bankensystem-ist-weltweit-im-vormarsch.html>
- [3] Markó Timea: Az iszlám. www.biblia-tarsulat.hu/posta/iszlam.htm